

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ԱԴՈՆՑ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՍՏՎԱԾԱԾՈՒՆՉԸ ԵՎ ԱՆՈՐ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հայացած Աստվածաշունչը, որում հազար հիմզհարյուրամյակը կտոնենք, տարեկից է լատին թարգմանության, որ ծանոթ է Վուլկաթա անունով: Արդարև՝ 392-ին է, որ Ս. Հերոնիմոս որոշեց լատիներենի թարգմանել Հիմ Կտակարանի եբրայեցերեն բնագիրը և իր այդ աշխատությունն ավարտեց 405-ին: Ընթերցողն անհիշատակ է, որ Ս. Սահակ և Ս. Մաշթոց կատարեցին իրենց ամսաճ գործը: Մաշթոցի հետազոտությունները՝ հայ Այբուբենն ստեղծելու համար, 392-ին սկսված, ավարտեցան 405-ին. այս թվականին ոչ միայն տառերը պատրաստ էին, այլև Սուրբ Գիրքը, գեթ մասամբ, թարգմանված էր արդեն:

Անոնք, որ Աստվածաշունչը հայացնելու ազնիվ աշխատանքն ստանձնած էին, չէին կրնար երևակայել, որ իրենց գործին տարեդարձը օր մը պիտի տոնվեր պանդխտության մեջ, լատին մշակույթի հեռավոր հողին վրա, ուր առաջին հայ մը եկած է այն դարում իսկ, երբ լատին թարգմանությունը կկատարվեր, Arbandus (Երվանդ) անունով մեկը, որ իբր նահանգապետ Գալլիան կատարեց 464-են 469-ը: Քմահան դիպվածը՝ այսպես մեզ կդնե տարեդարձներու եղակի մը առջև, տարեդարձը՝ հայ Աստվածաշունչին, լատին Աստվածաշունչին և հայոցս այս երկրին մեջ բնակիլ սկսելուն:

Վուլկաթան լատին երկիրներում համար չունեցավ այն կարևորությունը, զոր հայ Աստվածաշունչն ունեցավ հայ ժողովուրդին համար: Լատին գրականությունը շատոնց ի վեր գոյություն ուներ, երբ Վուլկաթան երևցավ, մինչդեռ հայ Աստվածաշունչը սկզբնավորությունը եղավ հայ գրականության, սկզբնավորությունը մեր թվականի մը, ուր հայ ժողովուրդը, առաջին անգամ ըլլալով, գրիչ ի ձեռին իր տեղը կուգա գրավել լուսավորյալ մարդկության մեջ:

Հայ Աստվածաշունչը ազատեց հայությունը իրանական աշխարհին մեջ ձուլվելու վտանգէն: Ամրացուց քրիստոնեությունը Հայաստանի մեջ և խաչին ճառագայթները հակադրեց հարձակողական մագդեզականության կրակին: Հայաստան վերջնականապես փոխվեցավ էականորեն քրիստոնյա դաշտի մը և այլևս այդպես մնաց դարերու ընթացքին:

Երկրին բարոյական ու մտավորական վերականգնումը բնականաբար արթնցուց ճշմարիտ ազգային գիտակցությունը: Պետք չէ մոռանալ, թե հայ Աստվածաշունչը երևցավ Բյուզանդիոնի և Պարսկաստանի միջև Հայաստանի բաժանումէն անմիջապես հետո, որում հետևեցավ քիչ հետո Հայաստանի թագավորության անդարմանելի կործանումը: Այնուհետև գոյություն ունեցան երկու Հայաստաններ՝ մին

բյուզանդական, մյուսը պարսկական, ազգային մարմնի մը երկու հատվածներ, որոնց յուրաքանչյուրը դեպի տարբեր ճակատագիր մը դիմեր:

Հայոց պատմական կյանքը պարզվեցավ երկու տարամետ ուղղություններով, զոր կարելի է կերպով մը նկատել իբր աստվածաշնչական ոգվում երկու այլազան արտահայտությունները:

Կուգեի քանի մը խոսքով անդրադառնալ այս կրկնակի հոսանքին վրա, հանելե առաջ ատկից հետևություն մը, որ կրնա մեզի օգտակար ըլլալ: Պարսկական Հայաստանը եղավ վառարանը ազգային մշակույթին: Նորածին գրականության հիմնադիրները սքանչելի կերպով անոր ծառայեցին: Թարգմանությանը այն գրական ու պատմական հրաշակերտին, որ է Սուրբ Գիրքը, հետևեցավ կամ ընկերացավ հայացումը դարուն նշանավոր արտադրություններն ամբողջ շարքի մը, ինչպես Հովհան Ոսկերեանի, Բարսեղ Կեսարացիի, Եփրեմի, Ափրաադի (Զգոն) գործերու, Եվսեբիոսի Բրոմիկոնիսի և Եկեղեցական պատմության:

Եվ ահա նախախայրիքը ինքնուրույն ստեղծագործության մը՝ Ս. Գրիգոր Լուսավորչի վարքը, Հայաստանի քրիստոնյա թագավորներու պատմությունը, հայ դպրության հոր՝ Մաշթոցի վարքը, կամքի ազատության մասին հնարամիտ տեսություն մը, որուն կրկերանա հերքումը քրիստոնեական վարդապետության հակառակ այլաեստ աղանդներու: Այս այնքան հուզիչ մտավորական զարթումը պիտի ընդմիջտ պահե, ինչպես երջանիկ մանկություն մը, իր հրապույրն ու թարմությունը գրական առաջին ներշնչման և հաջորդ սերունդին կողմն պիտի համարվի իբր ոսկեդարը հայ դպրության:

Հոգեկան այսպիսի ծաղկափթյունի մը հանդեպ պարսիկ իշխանությունները պետք էր ընտրություն մը ընեին երկու քաղաքականության միջև, զոր կթելադրեին բանիմաց խորհրդականներ՝ կա՛մ բռնաբարել քրիստոնեությունը և կա՛մ զայն բյուզանդական քաղաքականությունն հետո պահել, ինչ որ փորձվեցավ:

Հայերը ատկից օգտվեցան՝ ընդմիջտ ապահովելու համար Հայ Եկեղեցվո բացարձակ անկախությունը և անոր ազգային նկարագիրը վարչական և վարդապետական (dogmatic) տեսակետով:

Եկեղեցին այդ թվականին ոչ միայն պահապան էր կրոնական գիտակցության, այլև կընդգրկեր մարդկային մտքի բոլոր արտահայտությունները: Ազգային Եկեղեցի մը ունենալ՝ կնշանակեր ունենալ սեփական մշակույթ, ինքնահատուկ լեզու, գրականություն, արվեստ, մեկ խոսքով՝ ամեն ինչ, որ կընդորոշե ազգի մը հոգեկան կյանքը:

Հայաստանյաց Եկեղեցիին ազգային գիծը իր ավատական կառուցվածքին մեջ կկայանա: Երբեմնի Հայաստանը կներկայացներ երկիր մը՝ մեծ ու պզտիկ քանի մը տասնյակ տանուտերությանց ցանցով մը ծածկված:

Եկեղեցին կազմակերպվեցավ քաղաքական քարտեզին հարմարվելով, հոգեկան իշխանությունը կտոր-կտոր եղավ ու գլխավոր նախարարությանց միջև բաժնրվեցավ: Ամեն մեկ իշխան կհավակներ ունենալ եպիսկոպոս մը, հոգևոր պետ մը՝ իր կալվածին համար, բոլոր եպիսկոպոսները բացահայտորեն ստորադասված էին

Եկեղեցվո գերագույն պետին, ինչպես և իշխաններն իրենք իսկ կճանչանային գերագաւորությունը հայ, պարսիկ կամ արաբ թագավորներուն: Հայաստանին անձանոթ մնացած է մկրտապետական համրիչը մետրոպոլիտներու, ինքնավար կամ ինքնագլուխ արքեպիսկոպոսներու:

Եկեղեցին, ավատական ռեժիմին հետ մույնացած, անոր առավելություններն ու պակասությունները կյուրացներ: Այսուհանդերձ՝ աշխարհագրական և հոգևոր իշխանությանց միջև ընդհարումները հաճախադէպ չէին, ոչ ալ ծանր: Համերաշխությունը կհայտնվէր մանավանդ արտաքին վտանգի պահուն: Նախարարները եկեղեցական ժողովներուն կմասնակցէին մույնքան իրավունքով, որքան եպիսկոպոսները, և այս վերջինները մախարարներուն կողքին կկենային քաղաքական խոսովությանց միջոցին:

Ատոնք երկու սատարներ են, որ կանգուն պահած են պատիվն այդ երկրին, հըմայքն այդ ժողովուրդին, որ մույնիսկ այն շրջաններուն, ուր կեղեքված էր, երբեք չէ կորսնցուցած իր արժանապատվության գիտակցությունը և պատրաստ էր իր քաջարի պետերու առաջին կոչին՝ կովի երթալու: Պետք է կարդալ հայ պատմաբանները, զաղափար կազմելու համար այն վստահության վրա, զոր կներշնչէին իր իշխանները, այն հիացման վրա, զոր առաջ կբերէր անոնց քաջությունը:

Արքայական գահուն անկումեն հետո, Հայաստան կունենա շրջաններ խոսովությանց և հեղափոխությանց, որ հաջորդաբար կպայթին, քանի մը տասնյակ տարիներով իրարմէ գատված, մինչև այն վայրկյանն, ուր օտար լուծը թոթափեցալ:

Թ դարու վերջերեն իսկ սկսյալ, կտեսնվին շարք մը իշխանապետություններ, որ մեկը մյուսին ետևեն ոտքի կկանգնին, և որոնցե ոմանք թագավորություն անունը կկրեն: Ժ դարուն ստոնց թիվը տասներկուքի չափ էր, և ստոնք ինքզինքնին այնքան անկախ կզգային, որ առանձին հարաբերություններ կհաստատէին Բյուզանդիոնի հետ: Կոստանդին Ծիրանածին, հայազգի Վասիլի թոռը, ստոնց անուններն ու տիտղոսները մեզի պահած է՝ ըստ «Կայսերական արքունի դիվանագրքին»:

Հայ Եկեղեցին ալ ունեցալ իր մեղության օրերը: Հույն ուղղափառությունը, կայսրության ուժերու վրա կոթած, որևէ առիթ չէր փախցներ՝ վերսկսելու համար իր հարձակումները Հայ Եկեղեցիի անկախության դէմ:

Այս վերջինը ուժգնորեն պաշտպանեց ինքզինքը և պահպանեց իր ավանդությունները, վարդապետությունները (dogma), ծեսերը և ամեն ինչ, որ ազգային անհատականությունը կկազմէ: Մեկն ավելի անգամներ իր հմուտ վարդապետներն ու համբավավոր աստվածաբանները մայրաքաղաք կանչվեցան ու հոն կայսերական ժողովին առջև հայկական դատը պաշտպանեցին: Ո՛չ հրապուրիչ առաջարկներ, ո՛չ ապառնալիքներ կարող եղան անոնց համոզումը խախտել կամ անոնց քաջությունը թուլացնել:

Հայ Եկեղեցիին պարծանքն է՝ ամեն տեսակ հալածանք կրած ըլլալը պաշտպանելու համար ինչ որ կնկատեր իր հայրերն իրեն թողված մկրտական ու անքոնաբարելի ժառանգության մը:

Այդպիսի դիմացկունության մը և անոր պարտադրած զոհաբերությանց արդյունքը եղան ծաղկումը, Եկեղեցիին ծոցին մեջ, գրականության մը և արվեստի մը, որ հայոց կվերապահեն պատվավոր տեղ մը քաղաքակիրթ Արևելքին մեջ: Ընդ որ ալ այլազան գրականությունը, պատմական, աստվածաբանական, վարդապետական, իմաստասիրական, և արվեստը, մանավանդ ճարտարապետությունը, կազմության մեջ ինքնատիպ և գործողության մեջ՝ ազնիվ:

Մեկ խոսքով, Հայաստան իր ճիգերը պսակեց քաղաքականությամբ մը, որ ծաղկեցավ վերոհիշյալ տասներկու իշխանապետությանց մեջ և որ կրնա Բագրատունյան կոչվի՝ կարևորագույն թագավորության անունով: Անի քաղաքը, վատարան այդ քաղաքակրթության, իր վեհափառ ավերակներով այդ շիջած քաղաքակրթության շքեղությունը կվկայե:

Այսպես եղավ բնաշրջությունը արևելյան կամ պարսկա-արաբական Հայաստանին: Բայց Բյուզանդական Հայաստանը ի՞նչ կներկայացներ մոյն ժամանակաշրջանին:

Աստվածաշունչի թարգմանության միջոցին, Բյուզանդական Հայաստանը մասնակցեցավ այդ գրական շարժման: Մաշթոցի գլխավոր աշխատակիցները Բյուզանդական Հայաստանեն էին, այսինքն՝ Եկեղյաց գավառեն, Դերջանեն, Խործյանեն և Տարոնեն, Մաշթոց ինքն իսկ Տարոնեն էր: Հունարենը հայտնապես ավելի ընտանի էր այդ շրջաններուն մեջ, Հայաստանի բաժանումեն իսկ առաջ, Բյուզանդական երկիրներու դրացնության պատճառով: Այդ տեղվանքի թարգմանիչներն ուրեմն ավելի լավ պատրաստված պիտի գտնվեին:

Ատեն մը ետքը Բյուզանդական Հայաստանը կթվի այլևս չհետաքրքրվիլ սահմանին մյուս կողմն անցած-դարձածով: Անիկա հոգածու չերևար ազգային հարցերուն հանդեպ, ինչ ալ ըլլան անոնք: Ան ոչ մեկ հեղինակ տվավ հայ գրականության, ոչ ալ որևէ կրոնավոր՝ կաթողիկոսական Աթոռը գրավելու արժանի:

Բյուզանդիոն, Հուստինիանոսի օրերեն իսկ, կձգտեր Հայաստանի այդ մասը իրեն կապելու և հայերը կայսրության կյանքին ու շահերուն շրջանակին մեջ միախառնելու: Ավատական կազմակերպությունը կամաց-կամաց կործանեցավ և երկրին իշխաններուն հրավեր եղավ իրենց կալվածները փոխանակելու արքունիքին և պետության մեջ պատվակալ պաշտոններու հետ: Գաղթականական հոսանք մը ատկից ծայր տվավ դեպի Բյուզանդիոն, մեկ դարեն մյուսը ավելի ներս դառնալով: Ինչ ալ ըլլային այն պատճառները, որ հայերը դեպի Բյուզանդիոն կմղեին, պետք է հաշվի դնել հրապույրը գոր կ'ընծայեր Բյուզանդիոնն այդ թվականին, իբր կայսրություն մը՝ տիեզերական նկարագիր զգեցած և աշխարհաքաղաքացիական իդեալով մը ոգևորված:

Նոր Հռոմի մեծ հիմնադրին երազը լավ թարգմանված է իր բարեկամին՝ Կեսարիո հմուտ եպիսկոպոսին* ձեռքով: Հեթանոս աշխարհը, ըստ իրեն, եմթարկված էր զանազան իշխանությանց. ատկից առաջ կուգային թշնամությունը, ստրկությունը,

* Այսինքն՝ Եվսեբիոս Կեսարացու (ծ. խ. = Ա. Չոպանյան - Գ, Հ.)

ամեն կերպ ցավեր: Պատմաբանները ջանացած են ատոր պատճառները գտնել: Ստույգ է վերջապես, թե այս բոլորը արդյունքն է բազմաստվածության մոլոր ոգի-ին: Ամփոփապես որ Քրիստոսի հավատքը հաղթանակե, այդ բոլոր փախույթները, դիվա-յին արտաշնչումները պետք է անհետանան, ու միևնույն ատեն կառավարության քաժանութը զանազան վեհապետներում միջև վերջ պիտի գտնե:

«Հիմա, որ միակ Աստված մը հռչակված է, ըսավ ան, միակ կայսրություն մը պետք է աշխարհը կառավարե՝ Հոռմեացվոց կառավարությունը: Քրիստոնեական հավատքը և Հոռմեական կայսրությունը կկազմեն երկու ընձյուղ միևնույն ատեն բուսած՝ կարծես երկնային հրաշքով մը՝ մարդկությունը հովանավորելու համար: Գոյություն ունեցող բոլոր տերությունները, Սուրիո, Ասիո, Մակեդոնիո, Եգիպտոսի, Արաբիո, Պաղեստինի մեջ, այսուհետև միակ միություն մը պիտի կազմեն: Բովան-դակ աշխարհը միակ ազգ մը պիտի դառնա, մարդկությունը պիտի համախմբվի իբր միակ ընտանիք մը՝ միակ մականի մը տակ, հելլեններու և բարբարոսներու միջև՝ ա-ռանց որևէ խտրության»:

Ասիկա բորբոքյալ հոգիով վանականի մը երազը չէր: Նոր կայսրությունը այդ-պիսի առաքելության մը կհավակներ արդարև ու կխորհեր զայն իրականացնել՝ քրիստոնեության հիմունքին վրա աշխարհաքաղաքացիական տերություն մը ստեղծելով: Բյուզանդիոնը ո՛չ հոռմեական կայսրություն մը պիտի ըլլա, ո՛չ հունա-կան կայսրություն մը: Ան պիտի ձևացնե լայն կազմակերպություն մը համաշխար-հային բնույթով, զանազան ցեղերու և լեզուներու պատկանող ժողովուրդներու հա-մագործակցության վրա հիմնված, առանց ազգային նախապաշարման:

Բյուզանդական Հայաստանը մին եղավ այն երկիրներեն, որոնք ինքզինքնին ի սպաս դրին այդ քրիստոնյա կայսրության: Փոքր Ասիո ժողովուրդներուն մեջ, ո-րոնցմե կայսրությունը պիտի քաղեր իր կենդանի ուժերը, ոչ մեկը ավելի կամ նվազ որոշապես սահմանված ազգային մարմին մը կներկայացներ, կամ ինչ-ինչ ավան-դություններով ոգևորված կերևար, Կապադովկիա, Լյուդիա, Փոյուգիա, Գաղա-տիա, Պափլագոնիա, Պիսիդիա, Իսավրիա և ուրիշ շրջաններ շատոնց կորսնցու-ցած էին իրենց ազգային դիմագծությունը:

Այդ անվերապահ և կրավորական զանգվածին վրա կկանգներ գործուն ու ձեռ-ներեց մտքով հույն տարրը: Հպարտ՝ անցյալով մը որ մեկ հատիկ է մարդկային պատմության մեջ, զինված՝ լեզվով մը և մշակույթով մը, որ համաշխարհային դար-ձած էին հելլենիստիկական ժամանակաշրջանեն ի վեր, հույներն ունեին բոլոր ա-ռավելությունները կայսրության մեջ առաջին կարգն անցնելու համար:

Բայց բան մը կպակսեր իրենց, որպեսզի բոլորովին տեր դառնային Բյուզան-դիոնին: Ծառոնց ի վեր քաղաքաբնակ դարձած ճարտարարվեստական կյանքին վարժված, հույները կերևա, թե կորսնցուցած էին զենքի սերը: Ամեն պարագայի մեջ, իրենց զինվորական կարողությունները չէին հավասարի որ այն համբավին, զոր ունեին գործունեության մյուս ճյուղերուն մեջ:

Արդեն իսկ Հուստինիանոսի օրով, հոռի զինվորները պարսավելու համար, զանոնք «յոյն» կոչեին, որպես թե ոչ մեկ քաջ բան, ինչպես կըսե ժամանակին պատմիչը*, կարենար ելել այդ ցեղեն:

Հայերը պիտի լրացնեին, ինչ որ կպակսեր հույներում՝ տոկուն լեռնականներ, զորեղ ու հուժկու, օժտված տպավորիչ ֆիզիկականով մը, զենքերու գործածության մեջ քաջավարժ, անոնք ունեին հարկ եղած հատկությունները բանակը վարելու և զայն հաղթանակի առաջնորդելու համար: Իրոք ալ Բյուզանդիոնի զինվորական հանձնարը ծնունդով ու ծագմամբ հայ զորավարներով է ներկայացված:

Զինվորական կարողությունն է դարձյալ, որ զահուն բախտը կվճռեր, երբ ան խախտած էր: Ուստի և կտեսնենք, որ հայ ռազմիկները կփառասիրեն կայսերական թագին տիրանալ ու կհասնին ասորը և մեկն ավելի անգամ տեսական հարստություններ (dinastie) կհիմնեն:

Հիմա գիտենք, թե Հերակլիոս, Բյուզանդիոնի ամենն մշամավոր կայսրերն մին, հայ էր, ծնած Թեոդոսուպոլիս, որ մեր օրերով Էրզրում կկոչվի: Հարստությունը, զոր ան հիմնեց, պետք է ուրեմն առաջին հայ հարստությունը նկատվի:

Մեծանուն արևելագետ Սեն-Մարթենը կկարծեր, թե Իսավրյան հարստության հիմնադիրը՝ Լեոն, նույնպես հայ էր ծագմամբ, Թեոփանոս ժամանակագիրը շփոթած ըլլալու էր Գերմանիկը, այժմ Մարաշ, որ Լեոնի ծննդավայրն է, Գերմանիկոպոլսո հետ, այժմ Էրմենքը, Իսավրիո մեջ, և սխալմամբ անոր տված ըլլալու էր Իսավրացի մականունը: Լեոն սկսավ պատկերամարտ քաղաքականությունը, իր փեսան էր Արտավազդ Հայը, և իր զարմիկը կկրեր Սիսինաքիոս անունը, որ ո՛չ հունական է, ո՛չ սուրիական, ասոնք իրողություններ են, որ ուժ կուտան Սեն-Մարթենի հայտնած կարծիքին:

Իսավրացիներն հետո հայերն են միշտ, որ գերագույն իշխանությունը իրենց ձեռքը կպահեն: Միքայել Թլվատ, անմշան ծագումով մարդ մը, սպանեց Լեոն Հայագին, բայց հայերը իր կողմը քաշելու համար խնամություն հաստատեց հզոր ընտանիքին հետ Մարինոսի, որ Մամիկոնյանց տոհմն պատրիկ մըն էր: Մարինոսի դուստրը՝ գեղեցիկ Թեոդորան, զահուն վրա է, անոր շուրջ՝ իր հորեղբայրը՝ Մանվել, ժամանակին առաջին զորավարը, իր երկու եղբայրները՝ Բարդաս (Վարդ) կեսար և Պետրոնաս, իր փեսամ՝ կեսար Ալեքսիոս-Մուսելե (Մուշեղ), իր երկու քույրերուն ամուսինները, Արսաբեր (Արշավիր) և Կոստանդին Բաբոցիկ, բոլորն ալ կկազմեն այն փայլուն դեմքերը, որ կայսրության ճակատագիրը կվարեն:

Վերջապես կերևա Վասիլ, հիմնադիրը ամենն փառավոր հարստության, որ Մակեդոնական կանվանվի և իրապես հայկական է, և որու տևողության միջոցին կայսրությունը իր զինվորական ու մշակութային մեծության գագաթնակետը բարձրացավ:

Ռամպո, անվիճելի հեղինակություն, Վասիլի հարստության մվիրած իր մեծագրության մեջ հաստատեց, թե հայերը Ժ դարում տեղ դարձած էին կայսրության, թե

* Այսինքն՝ Պրոկոպիոս Կեսարացի (ծ.յս.)

ամեն տեղ հայեր միայն կտեսնվեին: Վասիլի հետ իրենց երևումն ըրին այն հզոր հայ ընտանիքները, ինչպես Լեկապենոս, Գուրգուաս (Գուրգեն) կամ Չմշկիկ, Փոկաս, Սկլիոոս, որոնք իրենց հերոսական ժեսերով ստեղծեցին մեծ դյուցազներգությունը, հավիտենական փառքը Բյուզանդիոնի:

Հոս տեղը չէ պարզելու երկար ու շարունակական շղթան հայ դեմքերում, որ իրենց փայլով կլեցնեն կայսրության պատմությունը Զ դարեն ժԲ դարը, ոչ ալ գնահատելու այն անսահման ծառայությունները, զոր հայերը մատուցած են պետության՝ հանրային կյանքի բոլոր մարզերում մեջ: Հիշեցնենք միայն, որ մուսլիս Թ դարու հեղինակական գիտությանց և հելլեն մշակույթի վերածնունդը հայոց գործն է: Բարդաս կեսար Հայն է, որ հիմնեց առաջին համալսարանը Կոստանդնուպոլսո մեջ և զայն դրավ դեկավարությանը տակ Լեոն Իմաստասերի, որ ինքն ալ հայ մըն էր, հռչակավոր, թե՛ իբր մաթեմատիկոս և թե՛ իբր հեղինակ:

Լեոն եղբորորդին էր Հովհաննես Քերական պատկերամարտ Պատրիարքին, ուսումնական անձ մը, որդի աստղաբաշխ Բագրատի, ուրեմն հայու մը:

Պատրիարքը ուներ եղբայր մը, որ կկոչվեր Արսաբեր (Արշավիր), որուն քաղաքամերձ պալատը ժամադրավայրը եղավ գրական աշխարհին: Անշուշտ այդ սալոնին մեջ է, որ կազմված է, իմիջիպայոց՝ համբավավոր Փոտը՝ Կ. Պոլսո Պատրիարք և պարծանք օրթոտոքս Եկեղեցվո: Ան հայ էր իր մորը կողմն, որ էր Իոնեն, քույրը Արսաբեր հայագոյի բարձր պաշտոնատարին, Թեոդորա կայսրուհվոյն քեռայրին:

Վերջապես Զ դարեն ժԱ դար, մինչև հայ հարստության վախճանը, հայերը փառավորապես ծառայած են կայսրության և զայն դարձուցած են քրիստոնեական քաղաքակրթության ախոյանն ընդդեմ մահմեդականության:

«Առանց հայագոյի Վասիլին, կըսե հայտնի բյուզանդագետ մը^{*}, իսլամությունը Եվրոպայի վրայեն պիտի անցներ, քարոքանդ ընելով ամեն ինչ, որ զայն այսօր Ելլադայի և Հոմի դուստրը կկացուցանե»:

«Առանց հայ գորավարներու, Բյուզանդիոն պիտի կործաներ բարբարոսներու հարվածներուն տակ: Ծանր ռուպեններուն հանկարծ երևան կուգար Հերակլ մը, Վասիլ մը, Չմշկիկ մը, Փոկաս մը, որ այդ հոգնած քաղաքակրթության մոր թարմություն մը կուտար, և այն ատեն կայսրությունը, այդ ծեր կինը,- ըստ բյուզանդացի պատմագրի մը բացատրության,- կերևար ինչպես մանկամարդ աղջիկ մը ոսկիով ու թանկագին քարերով զարդարված»^{**}:

ԺԱ դարուն մեջտեղը մեծ փոփոխություն մը առաջ եկավ: Հայկական հարստությունը կշիջանի և բոտն հակազդեցություն մը կշղթայագերծվի հայերու դեմ: Ատիկա արդյունքն էր հույն ազգայնամոլության, գեշ Աշանի մը տակ արթնցած, և որ պիտի խաթարեր դարավոր բարի ավանդությունները և պիտի դրոշներ կայսրության շենքը: Այդ այնքան հրաշալիորեն պտղաբեր գործակցության անխուսափելի խզումը չուշացավ իր անդրադարձումն ունենալու կայսրության ճակատագրին վրա:

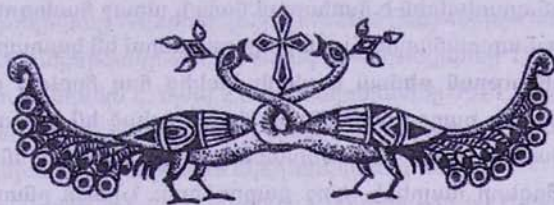
* Այսինքն՝ Ա. Վոկո (ծ.խ.):

** Այս հատվածի հեղինակն է Ռամպո (ծ.խ.):

Մենք ի հայտ բերինք գույակցությունը երկու հոսանքներու, որոնք իբր հիմ ունին երկու հակընդդեմ սկզբունքներ: Այժմ ալ այդ երկու սկզբունքները իրարու դեմ կռվի մեջ են, մեկ կամ մյուս կերպով, երբեմն՝ ծայրահեղության մղված ձևերով, քաղաքակիրթ աշխարհին մեջ:

Անցյալի փորձառությունը, որուն կակնարկենք, պետք է մեզի օգնե, պետք է օգնե մանավանդ մեր երիտասարդության, որ մասամբ որք է, իր բախտին ձգված և բոլոր վտանգներուն ենթարկված, այդ աճնքան հրահանգիչ փորձառությունը պետք է, որ անոր թույլ տա հաստատական ու գիտակից ընտրություն մը ըլնելու երկու ուղիություններու միջև, որպեսզի ազգային շրջանակին հարի և հաստատ պահպանե ինչ որ կխորհրդանշե մեր ազգությունը՝ լեզու, կրոնք, ծես, ավանդություններ:

Թող այսօրվան հանդեսը և Սահակի ու Մաշթոցի հիշատակը մեզ բոցավառեն մեր եռանդով մը՝ հավատարիմ մնալու համար այն ժառանգության, զոր անոնք մեզի թողած են: Այդ ժառանգությունը մկատենք իբր տապան մը այս ալեկոծ օտար ծովերուն վրա, այն դժնդակ պայմաններուն մեջ, ուր կոզորի մեր ազգային կյանքը, և հոսանք*, որ օր մը այդ տապանը, հարություն առած արդարության շունչն է մղվելով պիտի իջնե Արարատ լեռան վրա և մեզ թույլ պիտի տա վերականգնել ավերակները մեր հայրենիքին, որ լքված է այսօր, բայց ոչ մոռացված**:

* Ընդգծված ամբողջ հատվածը դուրս է մնացել «Ենթաշարձան» ժողովածուի հրատարակությունից: Ստորև տրվող «Ամանիտի» խմբագրության ծանոթագրությունը կարող է լույս սփռել մեզ կրճատման հանգամանքների վրա:

** Այս ճառին արտասանված օրը վերջին պարբերությունը ունկնդիրներն ումանց այնպես կարծել տվեր էր, թե բովանդակ հայ ժողովրդի այժմյան ազգային կյանքն է, որ հոն «դժնդակ» ածականով, կորակվեր, և թե «լքված, բայց ոչ մոռացված հայրենիքի ավերակներու ապագա վերականգնման» մասին հայտնված հույսը կվերաբերեր խորհրդային Հայաստանին: Այդ մեկնությունը անճիշտ է, ինչպես հեղինակն ալ, երբ իրեն հաղորդեցինք այդ կարծիքը, ըսավ մեզի: Հայրենիքն հեռու օտար երկիրներու ցրված հայոց կյանքն է, որ ան կգտնե դժնդակ, և երբ կճշդե, թե «վերակենդանացման արդարության տապանը օր մը Արարատին» այժմ թուրքերու ձեռք անցած Արարատին վրա է, որ պիտի իջնե, հայտնի է, որ չի կրնար ակնարկել մեր այժմյան Հայաստանի Համրապետության, որ լքված ըլլալն հեռու, մեկ միլիոն կենդանի, աշխատող, արտադրող հայերու բույնն է. այլ հայերն ու հայ կյանքն քոլորովին պարպված, բայց վտարանդի հայերն երբեք չմոռցված այն հայկական մահաճգններուն, որ մնացին կամ տասնհինգ տարի առաջ մորեն անցան թուրք լուծի տակ (ծ.խ.):